

Els entremesos de Corpus a la tardor medieval

Ramon Miró
UNNED-Cervera

Partim de la documentació coneguda on apareix usat el terme «entremès» per fer-ne el seguiment de les significacions des del segle XIV en endavant. Introduït a l'àmbit del festí reial, veiem com passa de denominar el plat ornat a ser utilitzat per referir-se específicament a l'ornament. En ser aquests ornaments preferentment en figures d'animals, veiem com es desvinculen dels convits per passar a ser utilitzades en fasts reials i també a la puixant processó de Corpus. A finals del segle XIV i inicis del XV, es produirà un desplegament força important dels entremesos en la processó de Corpus, puix que passen a ser carros i carretes amb un bastiment decorat i amb personatges que, en llocs determinats del recorregut processional, executen una acció amb diàleg cantat o recitat. S'estableix així una relació d'influència mútua amb el teatre religiós medieval ja existent i un intercanvi de denominacions entre l'entremès i el misteri. Durant el primer terç del segle XVI, però, desapareix força ràpidament aquesta pràctica per retornar al simple bestiari festiu. Retrobem el terme aplicat a una peça menor de teatre, en castellà i ja desvinculat totalment de la processó de Corpus, al mateix segle XVI, i en català més tardanament.

We examine the documentation of the term «entremès» in order to follow its changing meanings from the 14th century onward.

Introduced in the context of royal banquets, we see how it passes from denoting an ornamented dish to referring to the ornament itself. These ornaments being principally animal figures, we see how they detach themselves from banquets to pass into use in royal festival and also the powerful Corpus Christi procession. At the end of the 14th century and beginning of the 15th, there is an important development of the entremesos in the Corpus procession, since they become carts and carriages with a decorated frame and with actors which, in particular sites on the festival route, perform an action with sung or recited dialogue. A relation of mutual influence is thus established with existing medieval theatre and an interchange of terms between the entremès and the mystery. During the first third of the 16th century, however, this practice disappears rapidly to return to the simple festival bestiary. We rediscover the term applied to a minor theater piece, in Castilian and now wholly disconnected from the Corpus Christi procession, also in the 16th century, and later in Catalan.

Origen de l'entremès en el fast reial

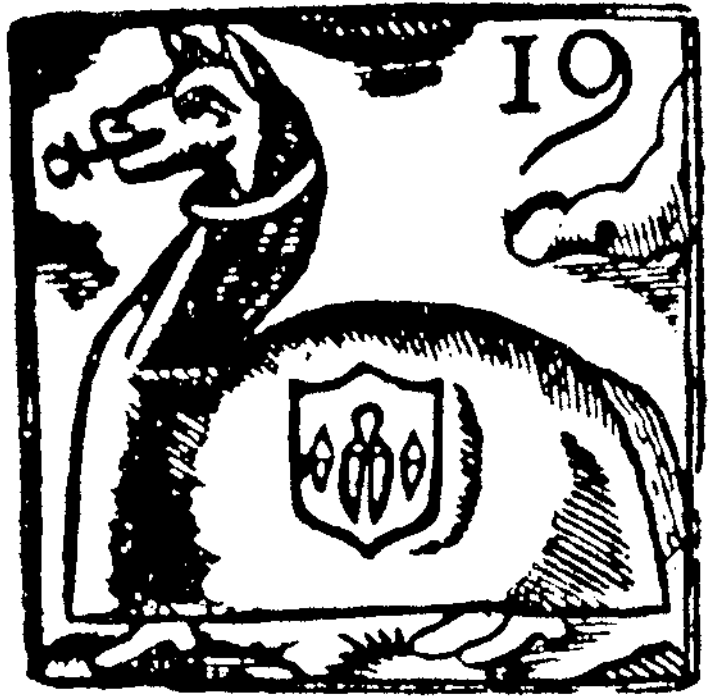
L'interès pel desenvolupament del teatre medieval porta també a l'anàlisi de processons religioses i de fasts ciutadans que sovint foren ocasió de desplegament d'activitats teatrals. L'entremès és el terme genèric amb què d'una manera més habitual han estat designades, aquestes activitats teatrals o, en alguns casos, parateatrals, vinculades a la processó o a la desfilada, des del segle XIV a mitjan segle XVI.

A causa del fet que acostumava a haver-hi un recorregut per diversos carrers principals de la vila o ciutat, Francesc Massip parla d'*escena lineal* per designar aquest tipus d'activitat dramàtica, tot admetent que en uns casos els cadafals eren fixos i es trobaven distribuïts en diversos llocs del recorregut, i en altres casos els cadafals eren mòbils i seguïen també el trajecte integrats en la desfilada o processó (MASSIP, 1991, pàg. 117 i següents).

Quant a l'origen del terme, Joan Coromines assenyalà la precedència de la forma catalana sobre la castellana (DCEC, II, 304-305), i la seva derivació del participi *mès* (de metre), «potser per conducte del francès antic» (DECLC, III, 402).

Ja Manuel Milà i Fontanals havia assenyalat —i documentat— els canvis de significació del terme des del fast reial al Corpus (MILÀ, 1895, apartats II i III); avui, tot i repetir alguna dada, podem refinar més l'evolució.

Els primers textos catalans en què trobem el terme fan referència a fasts reials de l'últim quart del segle XIV, i hi podem constatar el canvi de significació de la referència als plats amb ornament a designar el

La mulassa, un dels principals elements del bestiar dels entremesos de Corpus.

propí ornament i, per extensió, l'evolució autònoma d'aquest.

Així, l'any 1380, en lletra datada a Perpinyà l'onze de març, el primogènit Joan, fill de Pere III, demana «Com nós vullam haver la forma dels baboïns e de les altres bèsties e de totes altres coses que fossen en lo artifici on fou portat lo antramès que fou fet aquí en Barcinona a les nostres noces» (Arxiu de la Corona d'Aragó, reg. 1656, f. 39; vegeu el text a RUBIO, 1921, pàg. 215). Aquí l'entremès és encara el menjar, mentre que l'ornament és designat com a «artifici».

A l'explicació continguda al primer volum del *Manual de Novells Ardits*, de Barcelona, sobre les festes de la coronació de la reina Sibilla a Saragossa, esdevingudes els dies trenta i trenta-u de gener de 1381, s'explica que el segon dia «fa aportar a la derreria del menjar un bell entremès, ço és, un bell pagó qui feya la roda e estave en un bell bastiment entorn del qual havia molta volateria cuyta cuberta de panys d'or e d'argent. E aquest pagó fou servit fort altament e presentat a la taula de la dita senyora ab molts esturments axí de corda com d'altres, e venien apart devant lo majordom e cavallers e donells; e lo dit entremès portave en sos pits una cobla escrita que deya axí (...)» (ROCA, 1929, pàg. 434). En aquest cas el terme *entremès* és usat per designar alhora el menjar i l'ornament: l'entremès és el paó ornamentat i amb la cobla a la boca, potser amb un artifici per desplegar la cua («feya la roda»), acompanyat d'altres carns de volateria a l'entorn i introduït a la sala del convit amb músics d'instruments

de corda i músics d'instruments de vent (el «d'altres» del text).

A cavall entre el fast i la processó de Corpus

Uns anys més tard, el 1399, trobem un albarà de pagament del clavari del Consell barceloní al pintor Berenguer Llompart per «.I. adob e reparació que, per ordinació dels consallers, devia fer [...] en .I. entremès de aquesta ciutat havent forma de àguila, que ha aquesta ciutat per a ennobehir les festes e solempnitats que fa per honor e reverència de Nostre Senyor Déu e dels senyors terrenals. E .I. altre entremès dels freners de aquesta ciutat, havent forma de vibra.» (AHC de Barcelona, *Clavaria*, s. XI, vol. 23-24, f. 181v; vegeu el text a MADURELL, 1952, pàgina 155). Aquí el terme és usat per designar figures animals construïdes per servir d'ornament en les desfilades de fast (com és ara les recepcions reials) i de la processó de Corpus; pel text, hem de pensar que ja fa uns anys que el costum s'ha introduït, puix que es tracta només de fer reparacions en unes figures animals —l'àguila, la víbria— que el Consell

L'àguila i
l'acompanyament dels
músics, elements sempre
presentes en les processons de
Corpus. Detall d'un gravat
del segle XIX.

municipal i l'ofici dels freners ja havien fet fer anteriorment per a aquests usos.

I en dues còpies d'un albarà de l'any següent, pagat pels administradors de l'ofici de freners de Barcelona al pintor Lluís Borrassà en ocasió de les festes celebrades al maig en honor de la reina Maria, consta que el pagament és fet:

a) «pro ludo per me facto, vocato entremès, quod ego feci et construxi, ad opus predicti feste»

b) «ratione diversorum operum pro me factorum, et constructorum, ac ordinatorum, de et pro ludo vocato entremès, et pro aliis diversis laboribus [...]» (ambdós textos a MADURELL, 1950, pàg. 130-132).

L'entremès, doncs, és un «ludo», un divertiment o una figuració animal divertida que, en aquests últims casos, fa fer alguna entitat (consell, ofici) per exhibir-la a la processó de Corpus o en altres desfilades i fasts.

Només dos anys després, el 1402, a València, en la celebració de la nova entrada del rei, la reina i la reina de Sicília, trobem als comptes de la clavaria comuna:

«Item en lo cost de les entrameses e jochs que la Ciutat féu fer per embellir la dita festa, ço és, primerament en compra de fusta a obs dels bastiments de les dites entrameses. (...) E en compra de peces de drap de tela gostonç e teles appellades del gurp, e altres teles, a obs de les roques dels dits entrameses.» (CARBONERES, 1873, pàg. 35).

Aquí l'entremès ja és la roca (o carro, o castell) amb el bastiment

muntat a sobre, amb fustes, ferros, teles i papers com a materials principals, segons podem comprovar pels diversos comptes transcrits (CARBONERES, 1873, pàgines 34-36). Hi van uns personatges que executen una acció, i això porta a la relació entre *entremès* i *joc*, que aquí sembla encara de complementarietat però que aviat esdevindrà de pura sinonímia.

Connexió amb el joc i entitat teatral

De les dues paraules, *joc* es troba documentat força abans que *entremès*, en català, i en especial amb el sentit —que aquí ens interessa— d'acció representada al carrer, tant de tipus religiós com de fast ciutadà. Equivalent a drama litúrgic o a misteri, és usat en referència a les representacions religioses que es feien a la plaça, a Pollença, els anys 1349 («per envelar lo mercat ab cordes com feren lo joch de III Merries, qui's féu l'any MCCCxLviiii»), 1355 («Item com fos ordonat per los jurats que joc de III Maries fos fet [...]» i «Item doní a na Loreta per II mans de paper que prenguem ops dels rims dels jochs escriure [...]»), 1383 («Item despís com feren los jochs al mercat entre vi e formatge [...]» i «Item doní, los quals yo, Pere Pasqual, me atur per raó de I mà de paper a les rymes dels jochs de les tres Maryes, que preny [...]») i 1385 («per I poll que pres als jochs que hic feren de les tres Maries [...]»). Els textos foren transcrits per Gabriel Llompart (1967, a les pàgines 19-21).

Gravats populars dels
cavalls cotoners, entremesos
d'inspiració civil de la
processó de Corpus.

Per al fast ciutadà, a la *Crònica* de Ramon Muntaner trobem usat el terme *jocs* en la descripció de diverses lluites simulades que foren representades a València (capítol xxiii), a Saragossa (capítol cii) i a Barcelona (capítol clxxiii); les accions s'esdevingueren a la segona meitat del segle xiii, però el text de la crònica ens porta ja a la primera meitat del segle xiv.

El terme *entremès* per referir-se no solament al bastiment muntat sobre un carro (o roca o castell), sinó a la presència d'actors amb una acció i, a més a més, amb cants, el trobem en els fasts valencians muntats el 1413/1415 per a la recepció de Ferran d'Antequera. Construïren tres carros triomfals, l'un amb la divisa del propi rei, l'altre amb «les set cadires» i el tercer amb «les set edats». L'acta d'acords de pagament del Consell destaca la importància de les cobles (composades pel prevere Joan Sixt) i de les melodies (arreglades i fetes assajar als fadrins pel mestre de cant Joan Pérez de Pastrana); el pagament de trenta florins d'or a cada un dels anteriors representa una quantitat global major que el pagament fet al fuster Joan Oliver per haver construït els tres bastiments amb els decorats (cobra cinquanta florins d'or).¹

Aquesta situació dels entremesos a cavall entre el fast i el Corpus continuarà viva durant tot el segle xv arreu dels països catalans. L'entremès tindrà com a referent anual inexcusable la processó de Corpus a totes les poblacions catalanes importants, a l'època; i alhora servirà com a desfilada festiva més adequada per a la recepció reial. Quant a la temàtica, recull tots els cicles

existents de teatre religiós medieval: cicle veterotestamentari (històries procedents de l'Antic Testament), cicle de Nadal, cicle de Pasqua, cicle de l'assumpció de la Verge Maria i cicle hagiogràfic. Encara per extensió, trobem que hi ha algun entremès que desenvolupa paràboles de Crist (el Fill pròdig) i algun altre que desenvolupa un tema històric contemporani (en relació amb les lluites religioses, com ara les que s'emprengueren per reconquerir Constantinoble o Terra Santa).

Quant a les poblacions on trobem aquesta activitat dramàtica dels entremesos de Corpus, cal incloure les ciutats catalanes del moment (Barcelona, València, Tarragona, Girona, Lleida, Mallorca, Tortosa, Manresa, etc.), algunes viles importants (Cervera, Igualada, Solsona, Tàrraga, Elx, etc.), altres ciutats pertanyents a la corona catalanoaragonesa (Saragossa), o que en reben la influència (Múrcia i Toledo —en aquest aspecte—).²

La presència d'algun membre de la família reial en una població determinada al temps de Corpus generarà un desig de major magnificència. Els membres del Consell comminaran les confraries i els convents a muntar els entremesos més lluits i també, sovint, cercaran ajuts exteriors per poder augmentar el fast.

En tenim un bon exemple amb la vila de Cervera, quan, l'any 1439, preveuen que el dia de Corpus hi serà present la reina, Maria de Castella. En lletra datada a Cer-

1. «Per ço los honorables [jurats] e prohòmens, hauits diverses raonaments sobre los treballs sostenguts per mossèn Johan Sist, prevere, en Johan Pereç de Pastrana, mestre de cant, e en Johan Oliver, fuster, e considerant que cascun d'aquests ha ben treballat en ço que per part de la Ciutat és estat a cascun d'aquells comanat.

Ço és, lo dit mossèn Johan Sist per trobar e ordenar les cobles e cantilenes que s cantaren en les entremeses de la festivitad de la entrada dels senyor Rey, Reyna e primogènit lur, que eren moltes e belles, e ben dictades. E lo dit en Johan Pereç de Pastrana per haver e arreglar, e donar lo ço a les dites cantilenes, e haver fadrins que les cantassen, e ferlos ornar, e altres treballs. E lo dit en Johan Oliver per la invenció e confecció ab son enginy e subtilitats dels dits entremesos.

En les quals coses cascun dels sobredits soferí diverses e molts treballs e diürnals. Axí que entre totes coses e per tot ço que haver dejen o deguessen per ço que dit és, fon tatxat al dit mossèn Johan Sist trenta florins. E al dit en Johan Pereç altres trenta florins. E al dit en Johan Oliver cinquanta florins d'or.» (CARBONERES, 1873, pàg. 44-45)

*El "Misteri d'Adam i Eva"
inspirà un dels entremesos
—d'inspiració bíblica— més
destacats. Detall de la Bíblia
de Farfa.*

2. Estalviem de donar aquí una bibliografia detallada dels estudis existents sobre la processó de Corpus i els entremesos en aquestes poblacions (vegeu-la a MIRO, 1998).

3. El text de la carta és el següent:

Als molt honorables e molt savis senyors mossèn lo official, canonges e cònsols de la vila de Guissona.

Molt honorables e savis senyors, segons som informats la senyora Rayna serà ací la festa de Corpus Christi, e perquè a nosaltres cové preperar e fer-li solemna festa, e nosaltres fraturem de alcunes coses a aquella necessàries. E per tant com segons nos seria dit vosaltres hauríets per aquí de solennes capes e alguns entremesos a semblants actes urgents e necessaris, per què affectuosament vos pregam vos plàcie les dites capes e entremesos nos vullats prestar a la dita festa, que de continent nosaltres vos ho tornarem san e segur, sens neguna triga. E de açò, honorables senyors, vos pregam nos digats de vo que en semblants coses e majors com nos emprasetes, fariem per vosaltres. E no resmenys vos pre-

vera el vint-i-vuit de maig, els paders cerverins demanen a l'official, els canonges i els cònsols de la vila de Guissona que els deixin solennes capes i alguns entremesos necessaris en aquests tipus d'actes;³ trameten la carta per mans del prevere Joan Borrell, el qual devia conèixer prou bé les necessitats de material del clergat (les capes solennes) i, en general, les d'elements d'entremesos.

A Barcelona, en les recepcions reials, seran força freqüents dues formes de rebuda: l'organització d'una processó com la de Corpus, que va a rebre el rei i l'integra dins el seguici; o el parament d'un cadafal amb el setial per al rei, i la desfilada davant seu de totes les confraries i altres entitats que acostumaven a participar a la processó de Corpus, ara també amb els penons i amb els entremesos. Així, el dia nou de desembre de 1423, en la recepció al rei Alfons, treuen la processó de Corpus, amb un reliquiari de la Vera Creu en lloc de la custòdia, amb els entremesos i portant el rei sota pal·li. A l'agost de 1467, fan la desfilada dels oficis amb penons i entremesos perquè pugui veure-la don Joan, duc de Calàbria, des d'un cadafal, després d'haver jurat les constitucions. L'u

de setembre de 1479, després que el rei Ferran II ha jurat les constitucions, assegut en un setial, desfilen davant seu totes les confraries de la ciutat amb els penons i alguns entremesos; i encara, el dia nou fan una processó pels llocs acostumats del dia de Corpus, amb la custòdia i disset castells d'entremesos.⁴

Confluència de camins entre l'entremès i el misteri

Ja amb contingut teatral, l'entremès entra en relació amb el misteri, que era una peça d'àmbit estrictament religiós i d'una entitat teatral més gran. A l'hora de representar episodis bíblics als entremesos, els curadors no tindran cap problema a adaptar-hi textos procedents de misteris; ni tampoc a representar com a misteris —i, per tant, fora del Corpus— textos que potser havien nascut primerament com a cobles o diàlegs d'un entremès de Corpus.

A la segona meitat del segle xv, és freqüent l'ús del terme *entremès* per designar representacions teatrals fetes en festivitats religioses diferents de la de Corpus, i sense que hi siguin implicats ni la desfilada ni el castell o carro. El terme ha assumit, per tant, un ple sentit tea-

tral, sense haver abandonat els altres. A Lleida, el 1460, es fa referència a entremesos de Cinquagesma (la Colometa); el 1476, a entremesos del Divendres Sant; el 1481, a entremesos de Dijous Sant i Divendres Sant; el 1496, a un entremès de la nit de Nadal; el 1511, entremesos que els escolans del Capítol han fet durant la Setmana Santa (RUBIO, 1973, pàg. 31).⁵ A Cervera, l'any 1497, trobem la referència a veure uns entremesos el dia de Sant Joan (MIRO, 1985, pàg. 84).

I entre mitjan segle xv i inicis del segle xvi trobem en algun cas l'ús del terme *misteri* per referir-se a l'acció teatral representada a l'entremès de la processó de Corpus. A Perpinyà, en unes ordinations de 1441/1444, consta «quia processio fieri solita quolibet anno die festi sacratissimi Corporis Christi cum diversis misteris» (VILA, 1991, pàg. 23); i al relat del *Llibre Vert Menor* corresponent a la processó de Corpus de 1451 consta que aquell any, a causa de l'epidèmia de pesta que patien, «fou feta solemna professó sens misteris e sens castells alguns, que no anaren a la professó» (f. 17v; transcrit a VILA, 1991, pàgines 23-24).

A València, el 1517, en unes despeses del *Llibre de certificacions* pels entremesos fets aquell any, consta el pagament d'una lliura i mitja a Francesc Alúgia, músic, «per si e per tots los qui han entrevingut en la representació del misteri de Sant Vicent, axí de músichs com dels qui ballen» (CARBONERES, 1873, pàg. 37). En altres pagaments del mateix compte consta la despesa de dues lliures i mitja a mossèn Joan Llorens, prevere,

«per si y per totes les persones que han entrevingut e representat lo misteri del Juhí»; la despesa d'una lliura i dinou sous a mossèn Jaume Bernat, prevere, «per si y per tots los qui representaren lo misteri de la Sena, ço és, lo Jesús als xii apòstols»; i la despesa feta a mossèn Miquel Pineda, prevere de Sant Joan, «per si y per tots los que han entrevingut en lo misteri y representació dels Sants Pares, axí per lo Adam, e Eva, e l'Ànima del Déu» (CARBONERES, 1873, pàgines 38 — el Judici— i 39 —la Cena i els Sants Pares—).

I encara, a València, més enllà de les prohibicions de mitjan segle xvi que foren el cop de gràcia per als entremesos de Corpus i per a bona part del teatre religiós al Principat, a la processó de Corpus dels segles xvii i xviii es continuà portant en carro o roca i representant tres entremesos que, al primer manuscrit que ens en dóna el text (manuscrit de Josep Gomar, escrit el 1672 i conservat a la Biblioteca Municipal de València), continuen amb el nom de *misteris*. Són el *Misteri de Sant Cristòfol*, el *Misteri d'Adam i Eva* i el *Misteri del rei Herodes*. El manuscrit ha estat transcrit i estudiat per Hermenegildo Corbató (1933); hi ha hagut també una tradició impresa d'aquests textos en fullets de col·loquis i raonaments valencians dels segles xviii i xix, els quals funcionaven com a veritables programes festius per a la gent dels pobles que acudia a la ciutat, a contemplar la festa i processó de Corpus.⁶

Quant als textos d'aquests tres misteris, Corbató hi veu el parentiu amb el teatre medieval francès i provençal dels segles xiv i xv; per la llengua, però, considera que foren

gam vullats donar fe e crehença al discret mossèn Johan Borrell, prevere de aquesta vila, portador de la present, en tot ço e quant per ell de part nostra vos serà explicat, axí pròpiament com si per nosaltres personalment vos era recitat e dit. E de voler dar obra ab acabament a la dita crehença, tal com de vosaltres nosaltres fesam (?). E sia la Santa Trinitat guarda vostra. Scrita en Cervera a .xxviii. de maig del any MCCCC xxxviii.

Senyors molt honorables, a tot honor e plaer vostre prests los pahers de la vila de Cervera. (AHCC, FM, Lletres).

4. Vegeu DURAN/ SANABRE, 1930, pàg. 5-6 (el 1423), 291-293 (el 1467) i 325-326 (el 1479).

escrits en el període que va de l'últim terç del segle xv a inicis del xvi (CORBATO, 1933, pàg. 67), i per això n'estableix una relació d'influència. Havent trobat dades prou eloqüents de l'entitat teatral de l'entremès als Països Catalans durant tot el segle XV, pensem que aquesta entitat teatral a València seria també força anterior, encara que pel que fa a dades explícites no pugui ser provada fins a les dades de despeses de l'any 1517 per al misteri/entremès d'Adam i Eva, i més tardanament per als altres dos.

Hi ha, doncs, un corrent d'influències mútues en aquest tipus d'obres, força viu entre l'àmbit català i el provençal, que podem veure actiu des de segles anteriors; així, per exemple, avui és prou conegut que uns fragments conservats de representació passionística catalana del segle xiv es troben a la base de la cèlebre Passió Didot provençal, del mateix segle xiv, que s'ha conservat sencera (ROMEU, 1957).

L'evolució posterior

A València, al costat d'aquesta singular continuïtat de tres entremesos/misteris de la processó de Corpus, trobem les dades dels canvis més significatius que es produïren posteriorment. D'un costat, l'intent d'evolució cap a l'acte sacramental, amb peces escrites i publicades per Joan Timoneda. De l'altre, la introducció del costum de llogar companyies castellanques que representaven *comedias* o *autos sacramentales*, a l'entreacte dels quals apareix ja referenciada la peça curta d'entreteniment que es coneix —en endavant— amb el nom d'*entremès*.

Quant a l'intent de Joan Timoneda, donà en català dos actes, *L'Església militant* i *El castell d'Emmaús*, els quals l'autor va incloure al primer *Ternario sacramental*, que publicà el 1575, juntament amb una nova versió de *La oveja perdida*. Editats al segle xx per Joaquim Molas, destaca al pròleg que foren escrits a instàncies de sant Joan de Ribera, aleshores arquebisbe de València, i que «En conjunt, són dues peces senzilles, sense massa moviment escènic, el nucli temàtic de les quals és la discussió entre els ideals de la Reforma i els de la Contrareforma, la defensa apassionada d'aquests i, com a coronació de tot plegat, l'homenatge a l'Eucaristia» (MOLAS, 1967, pàg. 10). Almenys el segon tenim la seguretat que fou representat, l'any 1583, a la processó de Corpus de València (CORBATO, 1933, pàg. 154).

La resta d'actes que va escriure, però, ja són en castellà. També en castellà va escriure comèdies i, a *Turiana* (publicat entre 1564 i 1565), va incloure un apartat de peces menors amb l'entrada «Aquí comiencan muchos passos y entremeses muy graciosos para principio de farças y comedias.» En aquest apartat es conserva una sola peça amb el nom d'entremès: *Entremés de un ciego y un moço, y un pobre muy gracioso*.

La inclusió en la desfilada de Corpus valenciana de dues roques per a les representacions, amb el lloguer d'una o dues companyies de comedians perquè hi representessin dos actes sacramentals, és documentada per Manuel Carboneres a partir de l'any 1611, en què lloguen la companyia de Bertomeu Morales perquè representin a l'una

5. Les referències anteriors, les tenim trobades en textos procedents de l'Arxiu Capitular de Lleida; textos que publicarem properament.

roca *El Hidalgo Celestial*, de Lope de Vega, i a l'altra *El Caballero de la ardiente espada*, del doctor Mira de Amescua (CARBONERES, 1873, pàg. 57-59).

A partir de la segona meitat del segle XVI, doncs, la paraula *entremès* segueix un nou recorregut amb la significació de peça curta humorística. És aquest el sentit genèric global que Antoni Serrà atribueix al terme i que documenta excel·lentment en els seus treballs per als segles XVII i XVIII (SERRÀ, 1987, 1994 i 1995); queda una mica a la penombra, però, per als anteriors.

L'entremès burlesc i el ball parlat

Caldria precisar més les dates per veure aquesta última transformació. Ja hem comentat abans que de l'entroncament de l'entremès amb el misteri en el Corpus, arribava aquest a la seva entitat teatral més clara; però durant la primera meitat del segle XVI, arreu dels països catalans, aquesta activitat desapareix ràpidament, juntament amb la secció d'entremesos, de la processó de Corpus, i es retorna al manteniment del simple bestiari (àguiles, dracs, víbries, etc.), reordenat en parts diferents de la processó i prenent —o reprenent— un contingut simbòlic.

L'entremès-misteri només es mantenia a València, i convivia amb la introducció del nou teatre castellà. És més, probablement a València es donava un nodriment nou a aquest teatre castellà que s'anava configurant a cavall entre Madrid, Toledo, Sevilla, etc.

Des de mitjan segle XV es donava ja els primers indicis de desviació

La imatge tradicional de la Verge i la colometa propicià representacions parateatralis en la processó de Corpus. Detall de l'obra de Pere Serra del retaule de Manresa dedicat a l'Esperit Sant.

de la temàtica de l'entremès cap a temes profans, probablement pel manteniment del doble àmbit de funcionalitat, a la processó de Corpus i pels fasts; i també al procés gradual d'intercanviabilitat de mots com *representació*, *joc*, *entremès* i *misteri* per referir-se a una activitat teatral i/o parateatral cada vegada més abundosa.

L'any 1442, els jurats de Mallorca rebien la queixa d'un dels consellers, el notari Joan Gradolí, «en qual manera per solemnitat e honorificència de la dita festa [de la Caritat] se acostumaven en temps passat fer en semblant dia diverses entremeses e representacions per las parròquias, devotas e honestas e tals que trahien lo poble a devoció; mes emperò d'algun temps ensà quasi tots anys se fan per los caritaters de las parròquias, qui los demás són jóvens, entremeses de enamoraments, alcavotarias e altres actes desonestos e reprobats, majorment en tal dia en lo qual va lo clero ab processons e creu levada portants diversas relíquias de sancts, de què lo poble pren mal exempli e roman scandalitzat.»

6. Corbató remet al segon volum del catàleg d'Eduard Genovés, i en aquest trobem sobre el tema col·loquis (anys 1734, 1772 i 1806) i raonaments (1759, 1772 i 1800); més endavant apareix ja directament com la col·lecció dels tres misteris (1836 i 1866).

La boca del drac, al·legoria de la Boca de l'Infern: les representacions parateatral del Corpus incloïen escenificacions en què aquest element tenia un paper actiu en la descripció de l'Infern. Gravat aragonès del segle XIII.

(text publicat per Josep Maria Quadrado el 1871 i reproduït en annex a l'obra de Manuel Milà, 1895, pàg. 322-323).

També per via de prohibició podem veure la tendència a temàtiques poc religioses o a tractaments poc reverents dels temes religiosos a la crida de la processó de Corpus de Saragossa, de l'any 1459: «E encara han ordenado e mandan que en la dita processión cessen toda manera de juegos e entremeses ilícitos e desonestos» (LIOMPART, 1970, pàg. 12) i «Item mandan los ditos jurados que cualquier persona que hirá en los entremeses que en la dita fiesta se farán o por la carrera por do la dita processión ha de passar e hirá cubierto de caraça o con hábito de diablo, que no pueda ir en la dita processión ni por la dita carrera, sino que vayan ensemble e en la companya de aquellos qui fazen el entremés del infierno e esto durant la dita processión» (LIOMPART, 1970, pàgines 12-13).

Al *Tirant lo Blanch* trobem els elements d'un entremès de Corpus utilitzats amb una doble intenció

per la pèrdua Vídua Reposada: entretenir Carmesina amb una acció divertida de la qual n'esdevenia protagonista i enganyar Tirant. També a l'*Spill*, de Jaume Roig, trobem el terme amb el sentit d'emboïllat o d'embull.

Així i tot, l'ús del terme *entremès* per a una peça teatral curta, burlesca i ja totalment desconnectada del teatre religiós, és constatable força més tardanament per a les obres en llengua catalana que per a les obres en llengua castellana. L'aventura valenciana de Joan Timoneda fou en aquest àmbit, com en el de la introducció de la narració curta a l'estil dels contes del *Decameró*, únicament en castellà.

Avançat el Barroc, trobem l'*Entremès* de Francesc Fontanella per acompanyar la seva tragicomèdia *Amor, firmesa i porfia*. Es troba totalment en la línia de l'entremès castellà que fa de farciment a una peça major.

Durant el segle XVIII i inicis del XIX, el gènere es presenta en català amb autonomia i amb força abundància de conreament tot reflectint una temàtica costumista, satírica o de propaganda política.

En canvi, en aquest mateix període, allò que veïem més acostat al que havien estat els entremesos de Corpus és el gènere que actualment es denomina *ball parlat*. El trobem vinculat a la festa de carrer, realitzat per nois, amb un text de transmissió oral encara en bona part, i, tot sovint, mantenint una temàtica religiosa. Manté també un component de dansa que era habitual en alguns dels entremesos de Corpus (el de Sant Sebastià, o dels Turcs, amb els cavalls cotoners; o bé la comparsa de diables que so-

vint encapçalaven l'inici de la processó).⁷

Amb tot, tant els balls parlats que del segle XVIII perviuen fins a inicis del segle XX, com llur revival actual són ja unes altres històries. Cal avui encara fer estudis més amplis dels segles XVI i XVII per veure si trobem rastres més clars de continuïtats, o bé si aquestes no existeixen, sinó que es tracta de represes posteriors en altres àmbits i amb altres continguts i significacions.

Bibliografia

CARBONERES, Manuel. *Relación y explicación histórica de la solemne procesión del Corpus, que anualmente celebra la ciudad de Valencia*. València, 1873.

CORBATO, Hermenegildo. «Los Misterios del Corpus de Valencia: Edición Diplomática, con Notas Críticas y Estudio Preliminar». *Modern Philology*, vol. XVI (1932-1933), Universitat de Califòrnia, Califòrnia, 1933, pàg. 1-172.

DURAN, Agustí; SANABRE, Josep eds. *Llibre de les solemnitats de Barcelona*, vol. I (1424-1546). Barcelona: Institució Patxot, 1930.

LLOMPART, Gabriel. «La fiesta del Corpus Christi y representaciones religiosas en Barcelona y Mallorca». *Analecta Sacra Tarraconensia*, vol. 39 (1966), [Barcelona] (1967), pàg. 1 [25]-29 [45].

LLOMPART, Gabriel. «La fiesta del Corpus y representaciones religiosas en Zaragoza y Mallorca (siglos XIV-XVI)». *Analecta Sacra Tarraconensia*, vol. 42 (1969), [Barcelona] (1970), pàg. 1 [181]-29 [209].

MADURELL, Josep. M. «El pintor Lluís Borrassà: su vida, su tiempo, sus seguidores y sus obras». A: *Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona*, Barcelona, vol. VII (1949), VIII (1950) i X (1952).

MASSIP I BONET, Francesc. *La Festa d'Elx i els misteris medievals europeus*. Alacant: Diputació d'Alacant/ Ajuntament d'Elx, 1991.

MILÀ I FONTANALS, Manuel. «Orígenes del teatro catalán». A: *Obras completas del Doctor D. Manuel Milà y Fontanals*, vol. 6. Barcelona, 1895.

MIRÓ I BALDRICH, Ramon. «Els entre-

mesos del Corpus a Cervera». A: *Miscel·lània Cerverina*, III (Cervera, 1985), pàg. 73-96.

MIRÓ I BALDRICH, Ramon. *La processó de Corpus i els entremesos. Cervera, segles XIV-XIX*. Curial/PAM, Barcelona, 1998.

MOLAS BATLLORI, Joaquim. «Pròleg» A: TIMONEDA, Joan. *L'Església militant. El castell d'Emaús*. Barcelona: Edicions 62, 1967, pàg. 5-12.

ROCA, Josep M. *Johan I d'Aragó*, MRABÍ de Barcelona, tom XI, Barcelona, 1929.

ROMEU I FIGUERAS, Josep. «La légende de Judas Iscariot dans le théâtre catalan et provençal: Essai de classification des passions dramatiques catalanes». A: *Actes et Memoires du I Congrès International de Langue et Littérature du Midi de la France*. Avinyó, 1957, pàg. 68-106.

RUBIO GARCIA, Luis. *Estudios sobre la Edad Media española*. Murcia: Universidad de Murcia, 1973.

RUBIÓ I LLUCH, Antoni. *Documents per l'Historia de la Cultura Catalana Mig-aval*, vol. 2. Barcelona: IEC, 1921.

SERRÀ CAMPINS, Antoni. *El teatre burlesc mallorquí, 1701-1850*. Barcelona: Curial/PAM, 1987.

SERRÀ CAMPINS, Antoni. «L'entremès, un gènere tradicional i europeu». *Estudis Universitaris Catalans*, vol. 28 [Barcelona] (1994), pàg. 279-293.

SERRÀ CAMPINS, Antoni, ed. *Entremesos mallorquins*. Barcelona: Barcino, 1995 (B, 12).

VILA, Pep. «Documents per a la història del teatre català al Rosselló». A: *Amics de Besalú. VII Assemblea d'estudis del seu Comtat*, vol. 1 (1991), pàg. 7-55.

Gravat del bandoler Serrallonga, incorporat més modernament als entremesos de Corpus, i que era un dels balls parlats que es feien amb motiu del Corpus.

7. Revitalitzat com a gènere a les comarques tarragonines i a la mateixa ciutat, no es tracta ara de fer-ne una anàlisi detallada, sinó tan sols de destacar alguns trets de parentiu que hi ha amb els entremesos de Corpus. Per a l'estudi dels balls parlats, vegeu especialment les actes del Congrés de Balls Parlats fet a Tarragona els dies 3, 4 i 5 d'abril de 1990: D. A., *Els Balls Parlats a la Catalunya Nova*, Tarragona, 1992.